

Innholdsfortegnelse

1.0 Innledning.....	1
1.1 Tema og problemstilling	1
1.2 Forskningsstatus	2
1.2.1 Kongsgårdprosjektet.....	2
1.2.2 Valg av kilder	3
1.3 Teori og bakgrunn	4
1.3.1 Middelalderen.....	4
1.3.2 Kostnader.....	5
1.3.3 Olavskirken som utgangspunkt	5
1.4 Disposisjon	6
2.0 Hoveddel	8
2.1 Nordvegen	8
2.2 Hva gjorde byene Bergen, Tønsberg og Oslo til naturlige maktsentre?.....	9
2.2.1 Bystatus	10
2.2.2 Havnebyer	11
2.2.3 Hanseatene.....	12
2.3 Hanseatene på Avaldsnes	13
2.4 Tradisjoner.....	14
2.4.1 Kong Ogvald	15
2.4.2 Harald Hårfagre	16
2.4.3 Olav den Hellige.....	16
2.5 Kirken.....	17
2.6 Avaldsnes sin funksjon.....	18
3.0 Avslutning	20
Litteraturliste	22

1.0 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Langs vestkysten av Norge, midt imellom Bergen og Stavanger, ligger tettstedet Avaldsnes¹ – et lite område hvis egentlige historie lenge har vært ukjent. Her har høvdinger, og deretter konger, geistlige, adels- og handelsmenn både oppholdt seg og reist gjennom i flere generasjoner, men nøyaktig hvilken posisjon et lite tettsted langs Norges kyst har hatt i det store bildet, har lenge vært uklart. For selv om sagaer og tidligere arkeologiske undersøkelser, samt det vi ser av historie over bakken, har vist at Avaldsnes var et vesentlig maktsenter blant vikingtidens kongedømmer, har man i senere tid gjort funn som legger enda mer tyngde på Avaldsnes som senter for kongemakt også i middelalderen.

Figur 1: Kart som illustrerer Avaldsnes sin plassering langs kysten. Se fotnote 1 for bildets opphav.

Det fremste funnet, som også er hovedtemaet for denne oppgaven, er funnet av en kongsgård i stein, gjort i 2012 som del av et større arkeologisk prosjekt. Frem til oppdagelsen av kongsgården på Avaldsnes trodde man at «kongsgårdene i Bergen, Tønsberg og Oslo var de eneste i middelalderens Norge.»² som også var bygd i stein, og at Avaldsnes mistet sin tidligere posisjon som hovedsete for rikssamlingen mot slutten av vikingtiden. Denne oppfatningen er altså endret og oppdagelsen åpner for en utforskning av Avaldsnes i et nytt lys. Nå kan vi undersøke Avaldsnes som et sentralt maktsenter også i middelalderen, muligens på lik linje med byene Bergen, Tønsberg og Oslo, på tross av at Avaldsnes til sammenlikning er både smått og perifert. Problemstillingen for denne oppgaven er altså: Hvorfor ble det bygget en kongsgård i stein, på lik linje med kongsgårdene i Bergen, Tønsberg og Oslo, på Avaldsnes? Jeg ønsker da å undersøke hvilke forhold som lå til grunne for at kongene i middelalderen så på Avaldsnes som et maktsenter det var verdifullt å investere i. I den forbindelse vil jeg komme inn på byene Bergen, Oslo og Tønsberg, men det vil i størst grad være for å belyse det særskilte ved å bygge en kongsgård i stein på Avaldsnes. Forskningen min vil jeg utføre gjennom bruk av metoden tekstanalyse, der jeg vil drøfte og trekke

¹ Nordvegen Historiesenter, «Kontakt - Avaldsnes», Nordvegen Historiesenter, åpnet 18. mai 2021, <https://avaldsnes.info/historiesenter/kontakt/>.

² Marit Synnøve Vea, «Avaldsnes - Norges eldste kongesete: Forskning», Nordvegen Historiesenter, åpnet 10. mai 2021, <https://avaldsnes.info/>.

konklusjoner basert på litteratur om både selve kongsgården og funnet av denne, samt litteratur som kan belyse forhold rundt kongemakt og kongsgårder i middelalderen.

Jeg valgte dette temaet fordi jeg har en personlig tilknytning til Karmøy og synes derfor det var svært spennende å høre at det er et område med en enda viktigere plass i Norges historie enn man trodde før. Det første jeg merket meg, og som jeg fra starten jobbet ut ifra, er at de mest sentrale maktsentrene som vokste frem i middelalderen er store byer også i dag, se Bergen, Oslo og Tønsberg, mens flere jeg har snakket med ikke engang har hørt om Karmøy, og spesielt ikke Avaldsnes – som riktignok ikke har bystatus, og heller aldri har hatt det. Dette økte motivasjonen min til å finne ut akkurat hva det var som kunne fremme Avaldsnes sin posisjon i Norge, selv som et mindre tettsted langs Norges vestkyst.

1.2 Forskningsstatus

1.2.1 Kongsgårdprosjektet

Siste forskningsstatus på kongsgården på Avaldsnes er resultatene av et omfattende arkeologiprojekt, påbegynt i 2011 under ledelse av arkeolog og professor Dagfinn Skre. Under prosjektbeskrivelsen på Universitet i Oslo sine nettsider står følgende: «Formålet med Kongsgårdprosjektet Avaldsnes er å undersøke kongsgårdenes plass i det norske kongedømmets tidlige historie og forhistorie gjennom det første årtusen e.Kr.»³ Bakgrunnen for prosjektet var altså å bruke funnene på Avaldsnes som utgangspunkt for en historie om kongsgårdenes plass i Norge for øvrig, men et helt uventet funn endret kursen for prosjektet. I 2012 ble det gravd frem rester av en kongsgård i stein, ikke langt unna der Olavskirken står i dag – på neset av Avaldsnes, vendt ut mot Karmsundet. Prosjektet søkte derfor nye økonomiske bevilgninger og i 2017 begynte utgravninger som senere viste en hovedbygning på omtrent 51 meter, datert til tidsrommet 1240-1319 og bygd av enten Håkon Håkonsson eller hans etterfølger

Figur 2: Rekonstruksjon av kongsgården (høyre bygg). Se fotnote 4 for bildets opphav.

³ Universitetet i Oslo, «Kongsgårdprosjektet Avaldsnes - Kulturhistorisk museum», åpnet 10. mai 2021, <https://www.khm.uio.no/forskning/prosjekter/avaldsnes/index.html>.

Håkon V Magnusson.⁴ Figur 2 viser en digital rekonstruksjon av kongsgården, tatt med her for å illustrere kongsgården slik man tenker den kan ha sett ut, basert på utgravningene som ble gjort, og dens plassering ved siden av Olavskirken (venstre bygg).

Utover funnet av kongsgården har prosjektet på Avaldsnes brakt med seg store funn på sjøbunnen. Allerede i 2000 ble det funnet en havn fra middelalderen, mens det i 2012 ble funnet en havn som dateres til sent på 1100-tallet.⁵ Interessen for å finne tegn etter selve havna, i tillegg til havnevirkosomhet, kommer av blant annet skriftlige kilder om hanseatisk virksomhet og tilstedeværelse på Avaldsnes, og funnene som ble gjort har i stor grad bekreftet det kildene har fortalt. For denne oppgaven er dette interessant å merke seg på grunn av det som kommer frem av tegn på tett tilknytning mellom havna og kongemaktens interesse på Avaldsnes.

1.2.2 Valg av kilder

Til denne oppgaven har det vært nødvendig å bruke store mengder forskjellig litteratur, på grunn av hvor nylig funnet av kongsgården i stein er, i tillegg til at det etter min erfaring sjeldent blir gått i dybden om Avaldsnes i større verk om middelalderens Norge. Dette har til tider gjort arbeidet komplisert, men også spennende fordi det har gjort at jeg virkelig har kjent på hvordan en historiker jobber. Likevel var det godt å ha en som Marit Synnøve Vea, som har vært svært hjelpsom. Hun er leder på Nordvegen Historiesenter på Avaldsnes og har vært så snill og diskutert rundt dette temaet med meg, i tillegg til å vise meg til litteratur som har vært avgjørende for oppgaveskrivingen min. Det var også Vea som først fortalte meg om funnet av kongsgården og dermed førte meg inn på veien mot problemstillingen jeg nå står med. Utover dette vil man se av litteraturlisten min at leder for kongsgårdprosjektet, Dagfinn Skre, er en gjenganger. Rapporten fra prosjektet, der Skre har vært både forfatter og redaktør, i både volum en og volum to, har vært gode å ha som utgangspunkt, spesielt i starten da jeg var usikker på hvor jeg skulle begynne.

Med meg hele veien har jeg også hatt boken *Kongskyrkje ved Nordvegen*, redigert av Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger. Denne var også et svært godt utgangspunkt, men kunne ikke si meg noe om kongsgården i stein, da boken kom ut lenge før det funnet. Likevel har

---

⁴ Informasjon om prosjektet og figur 2 hentet fra: Vea, «Avaldsnes - Norges eldste kongesete: Forskning».

⁵ Marit Synnøve Vea, «Middelalder (1100 - 1536)», Nordvegen Historiesenter, åpnet 12. mai 2021, <https://avaldsnes.info/historie/middelalder-1100-1537-e-kr/>.

den gitt meg en god pekepinn på historien til Avaldsnes, i tillegg til at det de forskjellige forfatterne skriver om Olavskirken har vært godt å ha i bakgrunnen, mens jeg lette i andre kilder etter mer utfyllende informasjon. Det er også verdt å merke at forfatterne jeg har brukt i denne teksten, spesielt Harald Bjørkvik og Knut Helle, ser ut til å være blant de fremste historikerne på temaet for oppgaven min.

1.3 Teori og bakgrunn

1.3.1 Middelalderen

Tidsbegrensningen for denne oppgaven er tiden rundt 1250, da man regner med at byggingen av kongsgården ble påbegynt. Det vil være av interesse å se lenger tilbake i tid for å kunne svare på problemstillingen, men i hovedsak vil jeg sette søkelys på tidlig- og høymiddelalderen. I Norge regnes vikingtid og tidlig middelalder for å være perioden 800-1130⁶, mens høymiddelalderen gikk fra 1130 til omtrent 1350.⁷

Man er uenige om når skillet mellom vikingtid og tidlig middelalder går, men for denne oppgaven er det meste relevante hva som kjennetegner tiden. Allerede fra vikingtiden vil vi se i denne teksten at Harald Hårfagre kjapt tok kontrollen over Avaldsnes og større deler av det vest-norske riket, hvor det også spekuleres i at han samlet kongeriket Norge fra, og denne overgangen fra Avaldsnes som høvdingsete til kongesete er et sentralt kjennetegn for middelalderen, selv om det enda tok noen år før en etablert kongemakt rådde over Norge. Dette er også tiden da kristendommen vokste frem og ble en integrert del av utviklingen av både byene og bygdene, representert på Avaldsnes ved byggingen av Olavskirken.⁸

Høymiddelalderen var preget av en tydeligere etablering av kongemakten, støttet og legitimert av kirken. Det var også en tid da byene som ble etablert i tidlig middelalder fikk en større rolle, og man så en økning av handel og utenrikspolitisk spill.⁹ På Avaldsnes gjenspeilte dette seg i konstruksjonen og tilretteleggingen av havn og havnevirksomhet, samt selvfølgelig selve byggingen av både kongsgården og Olavskirken ved siden av hverandre på neset.

---

⁶ Bjørn Bandlien mfl., «Norsk historie fra 800 til 1130», i *Store norske leksikon*, 12. februar 2020, http://snl.no/Norsk_historie_fra_800_til_1130.

⁷ Per Norseng og Erik Opsahl, «Norge i høymiddelalderen», i *Store norske leksikon*, 10. april 2019, http://snl.no/Norge_i_h%C3%B8ymiddelalderen.

⁸ Informasjon om tidlig middelalder hentet fra: Bandlien mfl., «Norsk historie fra 800 til 1130».

⁹ Norseng og Opsahl, «Norge i høymiddelalderen».

1.3.2 Kostnader

For å videre belyse det interessante ved at det ble funnet en kongsgård i stein, vil jeg kort påpeke hvilken større kostnad det var å bygge i stein, fremfor å bygge i tre, slike mange kongsgårder og kirker fra tidlig historisk tid er.

Overgangen fra å bygge i tre til å bygge i stein, kom først og fremst fra kirken som førte videre gammel tradisjon fra Europa. Hans-Emil Lidén skriver i boken *Kulturarv og vern*, at kongene i starten kun bygde kirker og klostre i stein, slik kristen tradisjon krevde av dem, men at de senere også begynte å bygge forsvars- og boliganlegg, som for eksempel kongsgårder. Unntaket her var med mindre det økonomiske ikke tillot bygging i stein.¹⁰ I en annen utgivelse skriver Lidén at «å bygge i stein var en komplisert og kostbar affære.»¹¹ og at det var mye på grunn av frakten av byggesteinen fra bruddene til byggeplassen, hvilket arkeologen Øystein Ekroll skriver at var den «absolutt dyreste delen av byggeprosessen.»¹² Lidén skriver også at mye av arbeidet rundt bygging i stein – han nevner for eksempel behandlingen av kalkstein, var spesialistarbeid.¹³

Videre vil jeg bemerke at det fantes en rekke kongsgårder i Norge – en artikkel fra forskning.no anslår at vi kjenner til 50 kongsgårder fra middelalderen og ytterligere 30 fra tidligere tid¹⁴, men at kongsgårdene i Bergen, Oslo, Tønsberg og på Avaldsnes var de eneste som var bygd i stein. Lagt sammen med hvor dyrt de ovennevnte sitatene antyder at det var å bygge i stein, kan man anta at områdene der kongen investerte i stein-kongsgårder var områder av spesielt stor betydning.

1.3.3 Olavskirken som utgangspunkt

Det mest synlige tegnet på aktivitet på Avaldsnes er den store Olavskirken som fremdeles står der i dag. Denne regner man at ble bygget omtrent samtidig som kongsgården, altså rundt år 1250, av Håkon Håkonsson, og ble senere tatt inn i Håkon V Magnussons

---

¹⁰ Hans-Emil Lidén, «Fra stakk til stein: fremveksten av norsk steinarkitektur i middelalderen», i *Kulturarv og vern: bevaring av kulturminner i Norge*, red. Dag Myklebust (Oslo: Riksantikvaren : Universitetsforlaget, 1988), 113, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012121038114.

¹¹ Hans-Emil Lidén, «Olavskirken på Avaldsnes», i *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, red. Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger (Aksdal [Norway: Lokalhistorisk stiftelse, 1999), 113.

¹² Øystein Ekroll, *Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen, Norbok*, Samlagets bøker for høgare utdanning (Oslo: Samlaget, 1997), 64, https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030304094.

¹³ Lidén, «Olavskirken på Avaldsnes», 113.

¹⁴ Bård Amundsen, «Den reisende staten», *Forskning.no*, 12. mars 2011, <https://forskning.no/a/818505>.

kapellorganisasjon.¹⁵ Forfatter og historiker Knut Helle stiller i boken *Kongskyrkje ved Nordvegen*, spørsmålet «Hvorfor reiste kongen denne store og kostbare kirken nettopp på Avaldsnes?»¹⁶ om Olavskirken – et spørsmål hvis svar belyser mange av de samme område jeg ønsker å undersøke i analysen til problemstillingen min. For mens *Kongskyrkje ved Nordvegen* riktignok kom ut en del år før funnet av kongsgården i stein, er spørsmålet Helle stiller fortsatt svært relevant, nettopp på grunn av den enda større politiske og symbolske makten en kongsgård i stein plasserer på Avaldsnes, utover det Olavskirken allerede representerte.

Dermed vil jeg introdusere et par av årsakene Helle trekker frem, som innledning til diskusjonen jeg senere vil føre. Først og fremst peker han på et interessant argument for hvorfor Håkon Håkonsson påkostet seg den store Olavskirken: «Når han reiste kirke på neset, skyldtes det selvsagt også at det fra gammelt lå en kongsgård der, i sentrum for en omfattende samling av kongelig jordegods og høyst sannsynlig med en eldre kirke».¹⁷ Her refereres det til en eldre kongsgård i tre og en kirke fra Olav Haraldssons tid¹⁸, og det belyser et tema jeg vil komme tilbake til, nemlig den lange tradisjonen med sentralisert kongemakt på Avaldsnes.

Videre trekker Helle frem følgende årsak bak utvidelsen på Avaldsnes:

Hovedtyngden av kystferdselen gikk som før gjennom Karmsundet, og havneleiene ved kongsgården ble flittig brukt, sikkert også av kongen selv på de mange ferdene mellom det som i Håkon Håkonssons dager var blitt de viktigste politiske sentrene i riket – Bergen og de østnorske byene Tønsberg og Oslo.¹⁹

Dette sitatet tar opp et par viktige temaer; relevansen av Nordvegen for Avaldsnes som havneleie, og forbindelsen mellom Avaldsnes og de større politiske sentrene Bergen, Oslo og Tønsberg.

1.4 Disposisjon

Denne oppgaven er bygd opp slik at jeg i hoveddelen har tatt for meg ett og ett tema, introdusert og drøftet dette før jeg har gått over til et nytt. Dette har jeg gjort for å ryddig

---

¹⁵ Knut Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», i *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, red. Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger (Aksdal: Lokalhistorisk stiftelse, 1999), 54.

¹⁶ Helle, 56.

¹⁷ Helle, 62.

¹⁸ Halvard Bjørkvik, «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», i *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, red. Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger (Aksdal: Lokalhistorisk stiftelse, 1999), 45.

¹⁹ Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», 64.

kunne redegjøre for de forskjellige mulige årsakene bak byggingen av kongsgården i stein, ettersom det er mange faktorer som spiller inn.

Aller først har jeg sett på Nordvegens rolle i oppbyggingen av Avaldsnes. Nordvegen er skipsleia som går nordover langs kysten av Norge, og basert på litteratur om denne sjøveien, har jeg argumentert for at det er en av de fremste årsakene til at kongene i middelalderen og enda tidligere var interessert i Avaldsnes. Etter dette har jeg presentert litt om de tre store middelalderbyene Bergen, Oslo og Tønsberg, og sett på hva det var som gjorde disse byene til naturlige maktsentre der kongen ønsket å bygge sine andre kongsgårder i stein. Her har jeg sett på hva som gir et område bystatus og sammenliknet dette med hvordan Avaldsnes var bygd opp, deretter har jeg sett på havnens rolle, både i byene og på Avaldsnes, og så har jeg vurdert hanseatenes virksomhet og hva de kan ha gjort for utviklingen, først i byene, med hovedvekt på Bergen, og så på Avaldsnes.

De neste to temaene, tradisjoner og kirken, er med for å belyse et større helhetsbilde. Her har jeg introdusert fire konger; Olav Tryggvason, kong Ogvald på Avaldsnes, Harald Hårfagre og Olav den Hellige, hvor alle har en form for tilknytning til Avaldsnes, for å trekke frem en lengre tradisjon for kongemakt på Avaldsnes, mens kapittelet om kirken belyser en tett tilknytning mellom kongen og kirken.

Til slutt har jeg drøftet rundt hva som var Avaldsnes sin egentlige funksjon på den tiden da Håkon Håkonsson først begynte byggingen av kongsgården i stein. Her vil havna igjen komme tilbake som et sentralt argument for kongelig interesse, og leseren vil forhåpentligvis oppleve at kapittelet binder oppgaven sammen. I avslutningen min har jeg oppsummert og kommet frem til en løs konklusjon på problemstillingen min – en konklusjon som ikke er endelig, men som representerer de mest fremtredende argumentene jeg har hentet ut i min forskning.

2.0 Hoveddel

2.1 Nordvegen

Navnet Nordvegen, eller «Norðvegr»²⁰, dukker for første gang opp i Ottars Beretning, en kilde fra rundt år 890²¹, der den nordnorske høvdingen Ottar forteller om landet Norge til Kong Alfred av England: «Hele denne tiden skal en seile langs landet; da har en til styrbord først Island, derpå de øyene som ligger mellom Island og dette landet, inntil en kommer til Skiringssal; til babord har en Nordvegr.»²² Siden har navnet blitt brukt om skipsleia langs Norges vestkyst – det betyr veien mot Nord, og er dermed opphavet til navnet Norge.²³ Arkeologiske undersøkelser peker til at sjøveien ble etablert en gang i bronsealderen, mens selve navnet Norðvegr ble etablert i jernalderen.²⁴

Årsaken til at det er svært interessant å se på Nordvegen i forbindelse med kongemakt på Avaldsnes er at «det var sjøveien som var den fremste samferdselsåren i den norrøne perioden»²⁵ og «kongen av sjøveien var kongen av landet»²⁶ og denne går rett forbi Avaldsnes. På bakgrunn av dette ønsket nok vikingtidens og middelalderens konger maktsentre langs Nordvegen for å etablere deres rike ved å kontrollere sjøveien. Og Avaldsnes var et godt egnet sted for akkurat dette. Langs hele kysten er nemlig sjøveien «beskyttet fra det åpne hav med tusenvis av øyer og skjærgårder»²⁷, hvilket har skapt passasjer lignende Karmsundet – skillet mellom fastlandet og øya Karmøy. Disse passasjene utgjorde de foretrukne reiseveiene langs kysten fordi sjøen utenfor skjærgårdene ville være for urolig og til tider direkte farlig, og det er dette som gjør Avaldsnes sin beliggenhet langs Karmsundet så strategisk; sjøfarende handelsmenn og andre reisende ble tvunget til å ta veien gjennom sundet. På grunn av dette ville etableringen av et maktsenter tillate en effektiv kontroll av skipstrafikken, og selv om det ikke nødvendigvis var noen form for skattelegging

---

²⁰ Marit Synnøve Veia, «Avaldsnes - Norges Eldste Kongesete: Historie», Nordvegen Historiesenter, åpnet 9. mars 2021, <https://avaldsnes.info/historiesenter/>.

²¹ Norgeshistorie.no, «Ottars beretning», Norgeshistorie, åpnet 24. februar 2021, <https://www.norgeshistorie.no/kilder/vikingtid/K0803-Ottars-beretning.html>.

²² Elisabeth Jensine Nilsen, «Om Ottar», UiT, åpnet 8. mai 2021, https://uit.no/tmu/art?p_document_id=412385.

²³ Dagfinn Skre, «Norðvegr – Norway: From Sailing Route to Kingdom», *European Review* 22, nr. 1 (2014): 35, <https://doi.org/10.1017/S1062798713000604>.

²⁴ Einar Østmo, «The History of the Norvegr 2000 BC–1000 AD», i *Rulership in 1st to 14th century scandinavia: royal graves and sites at avaldsnes and beyond*, red. Dagfinn Skre, 1. utg. (Boston: DE GRUYTER, 2020), 3.

²⁵ Jón Viðar Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet: vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden* (Oslo: Pax forlag, 2008), 14.

²⁶ «The king of the sailing route was the king of the land.» (min oversettelse). Skre, «Norðvegr – Norway», 37.

²⁷ «protected from the open ocean by thousands of islands and skerries.» (min oversettelse). Dagfinn Skre, «Sea Kings on the Norðvegr», i *Avaldsnes - a Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, red. Dagfinn Skre (Berlin: De Gruyter, 2018), 781.

av de reisende, antar arkeolog Einar Østmo at det var vanlig å vise respekt til herren ved gården – i dette tilfellet kongen eller hans menn ved kongsgården.²⁸ Dessuten skjedde det en økning i handelsavgifter fra midten av 1200-tallet, så en kongsgård langs handels-åren kunne medbringe økonomisk gevinst for kongen.²⁹ Senere i oppgaven vil vi se at det var et stort omfang av både type og mengde reisende langs Nordvegen, og med sjøveiens naturlige gang gjennom Karmsundet ligger Avaldsnes beleilig til for kontroll og oversikt over handel og andre administrative virksomheter – hvilket belyser noen mulige årsaker til kongelig interesse på Avaldsnes.

2.2 Hva gjorde byene Bergen, Tønsberg og Oslo til naturlige maktsentre?

Videre tenker jeg å se på sammenhengen mellom Avaldsnes og de større middelalderbyene Oslo, Bergen og Tønsberg. På tross av at Avaldsnes kun er et tettsted som har tilsynelatende minimalt til felles med disse byene, er det relevant å vurdere likheter og forskjeller nettopp på grunn av de nye funnene på Avaldsnes. Med tanke på at Bergen, Oslo og Tønsberg er de eneste byene der det ble bygget kongsgårder i stein, øker det interessen for hvorfor også Avaldsnes ble føyd inn i rekken av områder med en slik utvikling. Ved å finne forklaringer på hva som gjorde de tre byene til naturlige maktsentre og årsakene bak kongens interesser der, håper jeg å i større grad kunne forklare kongens interesser på Avaldsnes.

Oslo, Bergen og Tønsberg er alle byer som ble grunnlagt i middelalderen, som enda i dag har bystatus, og som de aller fleste kjenner til. Det er byer som kjennetegnes av en lang og rik historie, og som skiller seg ut blant Norges byer – Oslo som dagens hovedstad, Tønsberg som markedsfører seg som «Norges eldste by»³⁰ og Bergen som «den første virkelige rikshovedstaden i Norge»³¹, hvor også den kjente Bryggen har blitt innlemmet i UNESCOs verdensarvliste.³² Disse tre byene ble også ifølge historiker Jon Vidar Sigurdsson regnet for å være de viktigste i landet etter deres etablering på 1000-tallet.³³ Størrelsen på de tre byene

---

²⁸ Østmo, «The History of the Norvegr 2000 BC–1000 AD», 17.

²⁹ Arnfrid Opedal, Erling Elvestad, og Frode Fyllingsnes, «Herskerens havn? Hanseatenes havn? Handelens havn?», i *Fiender og forbundsfeller: regional kontakt gjennom historien: Karmøyseminaret 1999*, red. Marit Synnøve Veia og Helge-Rolf Naley (Karmøy: Vikingfestivalen, 2001), 117.

³⁰ Visitvestfold, «Visit Tønsberg og Færder», VisitVestfold, åpnet 5. mai 2021, http://www.visitvestfold.com/no/tonsberg/?gclid=CjwKCAjwhMmEBhBwEiwAXwFoEcU9qEh4Ddg-1URLnnyy6vcE0E_09Ns10A6pf795qbV9CHyz3CNTMRoCJWwQAvD_BwE.

³¹ Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», 62.

³² Live Johannessen, Jan-Erik G Eriksson, og Riksantikvaren, *Faglig program for middelalderarkeologi: byer, sakrale steder, befestninger og borger* (Oslo: Riksantikvaren, 2015), 29.

³³ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 218.

hadde nok mye å si. Bergen var den største middelalderbyen i Norge med rundt 7000 innbyggere omkring år 1300, hvilket også i europeisk sammenheng ble regnet for å være en mellomstor by. På samme tid hadde Oslo rundt 2000 og Tønsberg rundt 1500 innbyggere.³⁴ Her er det interessant å merke seg at folketallet på Avaldsnes sogn fra samme århundre lå på omtrent 980,³⁵ hvilket tilsynelatende tilsvarer innbyggertallet på en mindre by, men Avaldsnes oppnådde altså aldri bystatus.

2.2.1 Bystatus

Man kan dermed spørre – hva gir et område bystatus? Sigurdsson nevner to teorier i forbindelse med byutvikling i Norge – «strandstedsteorien» og «kongestedsteorien». Den første teorien skriver han går ut på at byene vokste frem fra gamle markedsplasser eller fiskeleier, mens den andre går ut på at en konge etablerte byene «på bar bakke».³⁶ Så langt skulle man tro at Avaldsnes hadde grunnlaget for å få bystatus, med tanke på områdets bakgrunn som både havneleie og maktsenter for vikingtidens og middelalderens konger. På den andre siden vil det av oppgaven her senere komme frem at Avaldsnes aldri hadde noe særlig funksjon som markedsplass før vel ut i høy- og senmiddelalderen. Dessuten skriver Sigurdsson at det var et «fåttall av de mange handelsplassene som utviklet seg til byer.»³⁷

Videre undersøker Sigurdsson hva en by er, og han trekker frem to sentrale elementer, nemlig funksjon og struktur. De viktigste funksjonene skriver han at er de økonomiske, administrative, kulturelle og religiøse, mens strukturen ofte inkluderte egne lover og styringsorganer, samt en tettere bebyggelse.³⁸ Arkeologen Øystein Ekroll skriver også at «fleirtallet av innbyggerne skal ikke leve av jordbruk, men handel, handverk og tenester»³⁹ for at området skal kunne defineres som en by. Jeg nevner en del om Avaldsnes sin funksjon senere i oppgaven, men i første omgang kan det oppsummeres slik at funksjonen der i størst grad var det religiøse, i den forstand at det var minimalt med marked og håndverksproduksjon og dermed mindre handel, mens det på andre siden kom en del handelsfarende, på vei for eksempel til Bergen. Den religiøse funksjonen omfatter Olavskirken og dennes plass i kongens kapellorganisasjon og som symbol på kongens gudegitte rett til makt. Det er

---

³⁴ Sigurdsson, 219.

³⁵ Bjørkvik, «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», 28.

³⁶ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 218.

³⁷ Sigurdsson, 218.

³⁸ Sigurdsson, 219.

³⁹ Øystein Ekroll, *Ei anna historie - norsk mellomalder i arkeologisk lys* (Trondheim: Tapir, 2006), 113.

selvfølgelig også en administrativ funksjon rundt dette, nettopp på grunn av den tette tilknytningen mellom kirke og konge – personifisert gjennom for eksempel kansleren, kongens såkalte førsteminister og fast medlem av kapellgeistligheten.⁴⁰ Om man nå ser på det strukturelle, blir det tydeligere hvorfor Avaldsnes ikke har fått bystatus. Det er ingen egne styringsorganer på Avaldsnes, og heller ingen tett bebyggelse; før svartedauden var det 77 gårder og 155 gårdsbruk⁴¹ spredt i Avaldsnes sogn, der hovedinntekten var jordbruket, eventuelt fisket. Det har derimot blitt spekulert i om havna på Avaldsnes var en kongelig frihavn, altså en havn der kongen kunne garantere handelsmenns sikkerhet.⁴² Eksistensen av en slik ordning antyder til egne bestemmelser for havna Avaldsnes, men det kvalifiserer nok ikke som egen lovgivning. Et eksempel på det ville være Byloven, en lov vedtatt av Magnus Lagabøte som skulle gjelde for alle byene i landet, og som eksisterte fristilt fra hans landslov.⁴³

Det at Bergen, Oslo og Tønsberg, som alle fra tidlig middelalder hadde bystatus og var områder med høy økonomisk, administrativ, kulturell og religiøs virksomhet, også fikk bygget kongsgårder i stein, virker ikke usannsynlig. Derimot fremhever det hvorfor det er interessant å undersøke kongsgården på Avaldsnes, som altså ikke var noe særlig samlingspunkt for de ovennevnte funksjonene.

2.2.2 Havnebyer

Det er spesielt et trekk som går igjen som årsak bak etableringen og utviklingen av byene Oslo, Bergen og Tønsberg, og det er ønsket om havn og handelsmuligheter. Om Oslo skrives det at «bakgrunnen for etableringen [...] må søkes i kongemaktens ønske om å etablere en bebyggelse med god havn og muligheter for handel»⁴⁴, mens Bergen har «en godt beskyttet naturlig havn med en utmerket beliggenhet for å kontrollere handelsrutene langs kysten til og fra de vestlige fjorddistriktene.»⁴⁵ Til slutt skrives det om Tønsberg at byen «hadde en utmerket havn, og avstanden ut skjærgården til ytre Oslofjord og videre til kontinentet og de britiske øyer var kort.»⁴⁶

---

⁴⁰ Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», 83.

⁴¹ Bjørkvik, «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», 28.

⁴² Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, «Herskerens havn? Hanseatenes havn?», 115.

⁴³ Ole-Albert Rønning, «Magnus Lagabøtes landslov», Norgeshistorie, åpnet 13. mai 2021, <https://www.norgeshistorie.no/hoymiddelalder/0935-magnus-lagabotes-landslov.html>.

⁴⁴ Johannessen, Eriksson, og Riksantikvaren, *Faglig program for middelalderarkeologi*, 37.

⁴⁵ Johannessen, Eriksson, og Riksantikvaren, 29.

⁴⁶ Johannessen, Eriksson, og Riksantikvaren, 58.

At disse byene først og fremst er havnebyer og at det faktum presenteres som en hovedårsak til etableringen av byene, er svært interessant om man nå flytter oppmerksomheten til Avaldsnes. Som nevnt tidligere lå Avaldsnes svært strategisk plassert langs Nordvegen, men hva gjorde plasseringen så strategisk? Tre forskere som har undersøkt på Avaldsnes og skrevet en rekke utgivelser om deres funn er Arnfrid Opedal, Erling Elvestad og Frode Fyllingsnes, og de trekker frem fire årsaker som svar på akkurat dette spørsmålet. Den første årsaken er Nordvegens gang gjennom Karmsundet; den andre er at Avaldsnes ligger der Karmsundet er smalest; den tredje er at Avaldsnes ble et stoppested for reisende som skulle nordover og måtte avvente med å passere Salhausstraumen, en stri del av Karmsundet; og den fjerde er at rundt Avaldsnes ligger det spredt flere øyer i sundet.⁴⁷ Spesielt den fjerde årsaken som nevnes legger til rette for etableringen av en havn – takket være øyene ute i sundet lå Avaldsnes fra naturens siden beskyttet fra vær og vind, hvilket bedre kunne legge til rette for at store og små handelsskip kunne legge til på havna. Videre er det interessant å se på bakgrunnen for kongens interesser i havneområdene. Ifølge Opedal, Elvestad og Fyllingsnes hadde kongsgårdene en rekke administrative oppgaver – for eksempel innkrevingen av naturaliainntekter, hvilket gjorde dem til viktige oppbeørselssentra. De skriver at «kongens naturaliainntekter var omfattende, men ensidige»⁴⁸, hvilket gjorde kongen avhengig av en havn for å kunne bytte varer og variere inntektsgrunnlaget. Et annet interessant punkt er at kongen hadde forkjøpsrett på varer som ble brakt i havn, og at «havneanleggene ble trolig bygget for blant annet å ta hånd om disse varene.»⁴⁹ Havna fungerte også som et område for innsamling av toll og var senter for handelsaktivitet⁵⁰ som var svært viktig for landsdelenes økonomi. Dette er årsaker for kongelig interesse i havneområder man kan anta at gjelder for alle de tre byene, pluss Avaldsnes, og det viser at bakgrunnen for byggingen av kongsgårdene er delvis direkte linket til tilgangen på havna.

2.2.3 Hanseatene

Etter hvert som de norske byene og det vest-norske rikets europeiske nettverk utviklet seg, kom spesielt ett forbund til å spille en sentral rolle i særlig Bergens handelsvirksomhet, men også i Oslo og Tønsberg⁵¹, nemlig Hansaforbundet. I middelalderens Norge var hanseatene de

---

⁴⁷ Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, «Herskerens havn? Hanseatenes havn? Handelens havn?», 97.

⁴⁸ Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, 118.

⁴⁹ Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, 116.

⁵⁰ Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, 117.

⁵¹ Sigurðsson, *Det norrøne samfunnet*, 222.

fremste kjøpmennene i regionen – her styrte de brorparten av handelen⁵², og deres «omfattende handelsnett»⁵³, sammen med Bergens posisjon som datidens virkelige hovedstad og storby, betydde mye for skipstrafikken langs Nordvegen og forbi Avaldsnes.

Hansaforbundets tilknytning til de norske byene kommer naturligvis av at de var havnebyer, for hansaen reiste med store skip fullastet med varer for kjøp og salg. På bakgrunn av dette ble både byene og havnene utviklet for å kunne kompensere og tilrettelegge for den økende handelen – for eksempel kom Hansaens privilegiebrev, som gjaldt for alle norske byer og markeds plasser⁵⁴, og som ga hansaen rett til fri handel. I tillegg skjedde det en konkret utbygging av selve havnekonstruksjonen – i Bergen står kaifronten 130-140 meter fra den opprinnelige strandlinjen.⁵⁵

Av størst relevans for denne oppgaven er Bergens rolle i hanseatisk handel. Knut Helle m.fl. skriver i *Norsk Byhistorie* at «Bergen fikk en ubestridt hovedrolle i den norske vareutvekslingen med utlandet.»⁵⁶ Der startet eksporten av tørrfisk tidlig på 1100-tallet, mens i løpet av 1200-tallet oppnådde de nærmest monopolstilling i tørrfiskhandelen.⁵⁷ For Avaldsnes betydde denne enorme mengden eksport og import inn og ut av Bergen, økt skipstrafikk og et større nærvær av utenlandske handelsfarende, hvis interesser det var ønskelig å ivareta. For eksempel skriver Opedal, Elvestad og Fyllingsnes om tilfeller der hanseater har overvintret på Avaldsnes under turene mellom deres tyske handelsby og Bergen og at «dette peker mot tilrettelegging og utbygging som går utover en vanlig ventehavn.»⁵⁸

2.3 Hanseatene på Avaldsnes

På bakgrunn av hanseatenes tilstedeværelse i disse store byene, og spesielt Bergen, er det interessant å se på hva man har funnet av bevis på hanseatisk virksomhet på Avaldsnes – siden dette var et viktig havneleie langs Nordvegen. Det er kjent at takket være Nordvegen brukte hanseatene Karmsundet som en del av deres handelsruter; Knut Helle skriver at «I senmiddelalderen var hanseatene hjemmekjente i Karmsundet».⁵⁹ Videre refererer han til et

---

⁵² Norgeshistorie.no, «Privilegiebrev for hanseatene», Norgeshistorie, åpnet 4. mai 2021, <https://www.norgeshistorie.no/kilder/senmiddelalder/K1007-privilegiebrev-for-hanseatene.html>.

⁵³ Sigurdsson, *Det norrøne samfunnet*, 222.

⁵⁴ Norgeshistorie.no, «Privilegiebrev for hanseatene».

⁵⁵ Ekroll, *Ei anna historie - norsk mellomalder i arkeologisk lys*, 114.

⁵⁶ Knut Helle m.fl., *Norsk byhistorie: urbanisering gjennom 1300 år* (Oslo: Pax forlag, 2006), 83.

⁵⁷ Helle m.fl., 83.

⁵⁸ Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, «Herskerens havn? Hanseatenes havn? Handelens havn?», 119.

⁵⁹ Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», 57.

område kalt *Nothow*, et stedsnavn brukt av hanseatene selv og plassert ved Karmsundet på blant annet Olaus Magnus' sjøkart fra 1539, vist i Helles kapittel *Olavskirken 1250-1350 i Kongskyrkje ved Nordvegen*⁶⁰. Basert på stedsnavn brukt i dag – Nottehavn og Nottå, plasseres *Nothow* rett sør for Olavskirken på Avaldsnes⁶¹ og denne lokaliseringen har blitt videre bekreftet av marinbiologiske undersøkelser gjort i nyere tid: "På sjøbunnen i havneområdet lå mengder av keramikk, dyrebein, treflis, lærfragmenter og et stort antall andre gjenstander, samt to skipsvrak. Funnene hadde en klar datering til perioden 1300-1520 med en hovedvekt på 1400-tallet."⁶²

Man kan derfor tenke seg at Avaldsnes sin plassering langs Karmsundet og Nordvegen har bidratt til en økt interesse for sentralisert makt i dette området, for som Helle sier om *Nothow*, er dette «ett eller flere havneleier som vitner om at Avaldsnes beholdt sin betydning som havnestasjon og kanskje også økte den i senmiddelalderen»⁶³. Elvestad, Fyllingsnes og Opedal trekker liknende konklusjoner og skriver at "vi ser for oss at den kongelige interessen for Avaldsnes i siste del av høymiddelalderen, kan ha sin bakgrunn i et ønske om å trygge særlig hanseatenes seilas til Bergen".⁶⁴

2.4 Tradisjoner

Avaldsnes er et område med lang historie. Det er det eneste stedet i Norge med arkeologiske funn fra alle tidsepoker – forfatter og historiker Harald Bjørkvik skriver at «i området rundt Bøvågen har det vore samla makt og rikdom gjennom meir enn to tusen år. [...] Ingen anna stad i landet kan oppvisa noko tilsvarande.»⁶⁵ Dette bekrefter Dagfinn Skre i rapporten for Kongsgårdprosjektet, der det kommer fram at man har funnet gravhauger og monumenter fra vikingtid og tidligere som forteller om store konger og lange tradisjoner.⁶⁶ Videre refererer Bjørkvik til arkeologen Bjørn Myhre og skriver at han «plasserer Noreg innanfor eit økonomisk og politisk nettverk som utvikla seg langs dei sørlege nordsjøkystane på 600-tallet.»⁶⁷ Dette, lagt sammen med det vi vet om utviklingen av Nordvegen som en sentral

---

⁶⁰ Helle, 60.

⁶¹ Erling Elvestad, Frode Fyllingsnes, og Arnfrid Opedal, «Hanseatenes Notow og de arkeologiske undersøkelsene av havneområdet på Avaldsnes», *Fortid* 13, nr. 3 (2016): 18.

⁶² Elvestad, Fyllingsnes, og Opedal, 19.

⁶³ Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», 62.

⁶⁴ Elvestad, Fyllingsnes, og Opedal, «Hanseatenes Notow», 20.

⁶⁵ Bjørkvik, «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», 20.

⁶⁶ Dagfinn Skre, «Aristocratic Presence along the Karmsund Strait 2000 BC–AD 1368», i *Avaldsnes - a Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, red. Dagfinn Skre (Berlin: De Gruyter, 2018).

⁶⁷ Bjørkvik, «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», 31.

handelsvei og Avaldsnes som en viktig havnestasjon, plasserer en enda lengre tradisjon for handel og politisk makt på Avaldsnes.

Spesielt tre konger fra tidlig historisk tid er sentrale i det som utgjør Avaldsnes sin tradisjon som maktsenter gjennom tidene. Dette er Kong Ogvald, også skrevet Augvald, i størst grad kjent gjennom sagaene, Harald Hårfagre, som samlet kongeriket og Olav den Hellige, som kristnet Norge.

2.4.1 Kong Ogvald

Det er ikke skrevet mye om Kong Ogvald, men han er viktig her fordi det er han som skal ha vært opphavet til stedsnavnet Avaldsnes. Vi møter han først og fremst gjennom Snorres kongesagaer, i Olav Tryggvasons saga. Der blir kong Olav, under et på gjestebud på Avaldsnes, fortalt om Ogvald gjennom en mystisk gjest, som Olav selv mente at måtte være den norrøne guden Odin. Dette ble fortalt:

Gjesten sa at Ogvald hadde vært konge og en stor hærmann. Mest dyrket han ei ku, og hadde henne med seg overalt hvor han kom; han trodde det var helsebot å drikke mjølka hennes. «Kong Ogvald sloss med en konge som het Varin, i den kampen falt kong Ogvald, og han ble hauglagt like ved garden, der ble det satt bautasteiner, og de står her ennå. Kua ble hauglagt et annet sted ikke langt herfra.»⁶⁸

På Avaldsnes ligger det en rekke gravhauger, og selv om man i senere tid har vært usikre på hvilke to av de som tilhører kong Ogvald og kua hans, så blir det sagt at Olav Tryggvason lette og fant både menneskebein og kubein i hver sin gravhaug.⁶⁹

Man kan ikke lett si når Kong Ogvald skal ha levd, men Dagfinn Skre mener navnet må ha oppstått i jernalderen, og peker videre ut to epoker da det kan tenkes at kong Ogvald bodde på Avaldsnes – rundt 200-300 e.kr. eller 700-800 e.kr. Dette er basert på funn som kan knyttes til militær virksomhet og kontakt med europeiske folkeslag.⁷⁰ På tross av at dette er relativt lenge før Håkon Håkonssons levetid og dermed lenge før byggingen av kongsgården, kan det godt tenkes at dersom Olav Tryggvason fikk høre om Kong Ogvald og hans bragder rundt år 1000, kan også Håkon Håkonsson ha hørt om det rundt 1250.

---

⁶⁸ Snorre Sturluson, *Norges Kongesagaer*, red. Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy, overs. Anne Holtmark og Didrik Arup Seip (Oslo: Gyldendal, 1979), kap. 63.

⁶⁹ Frans-Arne Stylegar mfl., «To ansiktsmasker og en ring fra Avaldsnes i Rogaland: ett svar og flere spørsmål», *Förnnvnnen* 106, nr. 1 (2011): 13.

⁷⁰ Skre, «Sea Kings on the Norðvegr», 797.

2.4.2 Harald Hårfagre

Videre er det vi vet om Harald Hårfagres virksomhet, både fra sagaene og historiske fakta rundt hans levetid, noe som plasserer Avaldsnes høyt på listen over viktige sentrum i det tidlige norske riket: «Det vestnorske riket fra merovingertida vart kjerneområdet i det riket Harald Hårfagre rådde over etter Hafrsfjord». ⁷¹ Bjørkvik utpeker videre Avaldsnes som den sentrale gården da Harald Hårfagre skulle samle riket, og det er han ikke alene om. Professor Hans Jacob Orning ved Universitetet i Oslo skriver at Harald Hårfagre mest sannsynlig kom fra Vestlandet, ikke Vestfold slik det lenge ble trodd, og at «kjernen i det som skulle bli Norge, er trolig fem gårder på Vestlandet.» ⁷² Lagt ved på nettsiden er et kart over deler av den norske vestkysten og blant de merkede områdene finner vi Avaldsnes, som også ifølge Dagfinn Skre er den eneste kongsgården der man har gravd frem en så rik historie som man har og at Avaldsnes derfor er det område med sterkest og lengst kontinuitet sammenliknet med de andre kongsgårdene langs kysten fra tidlig historisk tid. ⁷³

Harald Hårfagre har etter alt å forstå, fortsatt Kong Ogvalds tradisjon med å holde Avaldsnes som en militær base, med det ønske om å sikre Nordvegen og videre samle det norske riket. ⁷⁴ At middelalderens konger fulgte samme tankegang, er ikke utenkelig. Ifølge Snorres saga er også Harald Hårfagre gravlagt på Avaldsnes, men man har ikke klart å finne denne graven.

2.4.3 Olav den Hellige

Utover de kongene som er nevnt ovenfor, hvor to av dem hadde sitt kongesete på Avaldsnes, og den tredje, Olav Tryggvason, hadde gjestet gården, har enda en av de store kongene fra sagaene en tilknytning til Avaldsnes. Også Olav den Hellige skal ha gjestet kongsgården her, ifølge Snorres saga om Asbjørn Selsbane. ⁷⁵ I lys av dette funderer Knut Helle på om Håkon Håkonsson dedikerte steinkirken på Avaldsnes til Hellig-Olav for «å fremstille seg selv som Olavs rettmessige etterfølger» ⁷⁶, hvilket muligens også har betydning for byggingen av kongsgården. Et annet interessant aspekt ved at kirken ble dedikert til Hellig-Olav er at

---

⁷¹ Bjørkvik, «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid», 36.

⁷² Hans Jakob Orning, «Harald Hårfagre - en vestlandskonge», Norgeshistorie, åpnet 24. februar 2021, <https://www.norgeshistorie.no/vikingtid/0815-harald-harfagre-en-vestlandskonge.html>.

⁷³ Skre, «Sea Kings on the Norðvegr», 789.

⁷⁴ Skre, 795–96.

⁷⁵ Sturluson, *Norges Kongesagaer*, kap. 118.

⁷⁶ Helle, «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell», 65.

Karmsundet og Avaldsnes ble til et viktig stoppested for pilegrimer på vei til Nidaros, der Olav den Hellige er begravet.

På grunn av sagaene og en lang tradisjon for muntlig videreføring av store vikingkongers bragder, kan det tenkes at middelalderens konger visste om Avaldsnes sin sentrale plass i det tidlige norske riket, og ønsket å videreføre denne tradisjonen. Det ville i så fall være med på å forklare deres interesse i å bygge kongsgården og på ny etablere et maktsenter der.

2.5 Kirken

Sterkt knyttet til kongemakten og kongsgården er kirken. Olavskirken og kongsgården på Avaldsnes, to mektige steinbygninger, ble reist omtrent samtidig, på samme plass langs Karmsundet. Hva er sammenhengen mellom kirken og kongsgården?

Helt innledningsvis så vi at et typisk trekk for middelalderen var kirkens legitimering av kongemakten og at kongen var konge under Gud. På Avaldsnes var dette tydelig gjennom for eksempel Olavskirkens innlemming i kongens kapellorganisasjon, men et enda tidligere bevis mener Knut Helle at er Håkon Håkonssons vielse av steinkirken til Olav den Hellige. Han skriver at «fremfor alt spilte helgenkongen en sentral rolle i den politiske ideologien Håkon brukte til å legitimere sitt eget kongedømme.»⁷⁷ Så dette forklarer delvis hvorfor kongen ønsket å reise steinkirken, men hvordan kan dette knyttes til byggingen av kongsgården?

Først og fremst plasserer kirken en ekstra spiller på Avaldsnes, nemlig de geistlige. Som medlem av kapellorganisasjonen var dette geistlige som kunne «yte kirkelige tjenester til pilegrimer, kjøpmenn, sjøfolk og andre reisende»⁷⁸. Her blir det en interessant knytning mellom Olavskirken som stopp for pilegrimer og de kirkelige tjenester de geistlige kunne tilby, nettopp på grunn av økningen av reisende som faret gjennom Avaldsnes dette kunne medbringe. I tillegg til dette hadde kirken også interesser innen handelen. Kirken var en organisasjon med store inntekter – Avaldsnes sogn eide store jordområder⁷⁹, og dermed gode muligheter for handel. Dette betyr at det kan ha vært like ønskelig for dem, som for kongen, å ha tilgang på en god havn, noe et etablert maktsenter kunne tilby.⁸⁰

---

⁷⁷ Helle, 65.

⁷⁸ Helle, 80.

⁷⁹ Helle, 87.

⁸⁰ Opedal, Elvestad, og Fyllingsnes, «Herskerens havn? Hanseatenes havn? Handelens havn?», 116.

Deretter blir det relevant og se på hvorvidt det er kongen som støtter opp om kirken, eller omvendt. I *Norsk byhistorie* skrives det at det stort sett var kongen som opprinnelig la til rette for utviklingen av en norsk kirkeorganisasjon, men at på senere 1100-tall ble kirken sterkere og mer selvstendig.⁸¹ Dette kan bety at ønsket om å bygge Olavskirken kom fra kirken selv, og at kongen, som altså i stor grad var avhengig av kirkens legitimerende kraft for hans makt, fulgte deres ønske. I så fall kunne det bety at byggingen av kongsgården på Avaldsnes kun var mulig gjennom støtten kongen samlet fra organisasjonen kirken, gjennom å få bygget Olavskirken – slik han også bygde kirker i svært mange av middelalderens sentrale maktsentre.⁸²

På bakgrunn av disse argumentene spilte kanskje ikke kirken en direkte rolle i hvorfor kongen ønsket å reise en kongsgård i stein på Avaldsnes, men byggingen av Olavskirken representerer et gjensidig ønske fra kongemakten og kirken om etablering og videre utvikling på Avaldsnes, på samme måte som kongsgården gjør.

2.6 Avaldsnes sin funksjon

Om man ser på helhetsbildet av middelalder-Norges vestkyst, er det altså svært mange som ønsket eller trengte å reise gjennom Karmsundet og forbi Avaldsnes – både norske og utenlandske handelsfarende, pilegrimer eller reisende med andre formål i middelalderbyene. Dette betyr at Avaldsnes sin reelle funksjon må ha vært innlemmet i havna og dens formål, noe Dagfinn Skre bekrefter i rapporten til Kongsgårdprosjektet. Der bemerker han at de under utgravningene på Avaldsnes ikke fant noen tegn på funksjoner man ofte forbinder med samlingsplasser fra vikingtid og middelalder – for eksempel markeder med håndverksarbeidere, tingmøter eller andre kulturelle begivenheter.⁸³

Istedenfor samlingsplass for befolkningen angir Skre tilnavnet «Warrior Manor»⁸⁴ til hovedgården på Avaldsnes, og han fremhever en tradisjon for militær interesse langs Karmsundet som strekker seg tilbake til vikingtidens sjøkonger. Han skriver at «militær dominans over Karmsundet og nærliggende farvann [...] ser ut til å være hovedårsaken til

---

⁸¹ Helle mfl., *Norsk byhistorie*, 77.

⁸² Helle mfl., 77.

⁸³ Dagfinn Skre, «The Warrior Manor», i *Avaldsnes - a Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, red. Dagfinn Skre (Berlin: De Gruyter, 2018), 778.

⁸⁴ Skre, «Sea Kings on the Norðvegr», 781.

aristokratisk tilstedeværelse på Avaldsnes og langs sundet.»⁸⁵ I denne forbindelse kan det være interessant å merke seg hva Riksantikvaren skrev om grunnleggelsen av Tønsberg som middelalderby:

De viktigste årsakene til etableringen av en tidlig by på gården Tunsbergs grunn var mest sannsynlig det generelle behovet hos de tidlige rikskonger for å ha administrative, militære og økonomiske sentra på strategisk sentrale kongelige eiendommer.⁸⁶

Et sentralt likhetstrekk mellom Tønsberg og Avaldsnes er deres strategiske og rent geografisk like plassering langs kysten – med kanaler rett ut til handelsnettverket som spredte seg utover Europa. Dette betyr at det generelle behovet for strategisk plasserte sentra som sitatet ovenfor tar opp, kan antas å gjelde for Avaldsnes, og at kongene derfor etablerte en kongsgård også der.

Det er derimot ikke sagt at militær interesse som hovedårsak var tilfellet gjennom hele middelalderen. Etter hvert som det samlede riket Norge ble mer og mer etablert forsvant behovet for den militære kontrollen over Karmsundet ettersom at dette allerede var sikret. På bakgrunn av dette trekker Skre frem to årsaker til senere kongelig interesse; det første er at kongsgården i størst grad ble brukt som et stopp- og oppholdssted for kongene på deres reiser, og den andre er administreringen av handel med engelske og andre havner.⁸⁷ I denne forbindelse er det verdt å merke seg at ved utgravningene under Kongsgårdprosjektet, fant de ingen tegn på handel eller markeder før hansaens inntog i de 14.-16. århundrene.⁸⁸ Derimot har vi sett at det finnes mengder med rester etter hanseatisk virksomhet, så vi vet at det fantes en viss grad av handelsvirksomhet i middelalderen og rundt tiden da kongsgården på Avaldsnes ble bygd. Dermed kommer vi tilbake til den avgjørende rollen havneleiet ved Avaldsnes spilte i utviklingen av dette maktsenteret.

---

⁸⁵ «military dominance over the Karmsund Strait and the neighbouring waters [...] appears to be the main rationale for aristocratic presence at Avaldsnes and along the strait.» (min oversettelse). Skre, «The Warrior Manor», 779.

⁸⁶ Johannessen, Eriksson, og Riksantikvaren, *Faglig program for middelalderarkeologi*, 58.

⁸⁷ Skre, «Sea Kings on the Norðvegr», 799.

⁸⁸ Skre, «The Warrior Manor», 767.

3.0 Avslutning

Etter kongsgårdprosjektet har man fått en langt mer fullstendig oversikt over historien på Avaldsnes, selv om det nok er mye igjen å utforske. De mange funnene i gravhauger, under bakken, på sjøbunnen og rundt Olavskirken forteller en historie man knapt kan sammenlikne med noe annet sted. De forteller om de typiske trekkene fra middelalderen – en utvikling mot en samlet kongemakt med kirken i ryggen, samt en økning av handelsvirksomhet og spesielt handel med utlandet. Men de arkeologiske funnene forteller oss også noe ganske unikt – at Avaldsnes, et tettsted mot utkanten av landet, unna de store byene, stod høyt på listen over viktige maktsentre hos middelalderens konger.

For å svare på problemstillingen om hvorfor det ble bygget en kongsgård i stein, på lik linje med kongsgårdene i Bergen, Tønsberg og Oslo, på Avaldsnes, har jeg tatt for meg en rekke temaer jeg mener har en sentral plass i konklusjonen, om det så finnes en.

Som det kommer frem av teksten var det helt avgjørende for kongene i middelalderen at Avaldsnes lå så strategisk til langs Nordvegen. Dette var ei skipslei der det var mange reisende, både på handelsærend og andre typer – for eksempel kommer Nordvegens relevans svært tydelig frem gjennom hanseatenes hyppige bruk av sjøruten for å reise mellom sine tyske handelskontor og Bergen. Siden skipsleia av naturlige årsaker gikk forbi Avaldsnes, var det av stor interesse for både de tidlige sjøkongene fra vikingtiden og middelalderens konger, å ha en form for etablert maktsenter her. Dette ville tillate dem å kontrollere skipstrafikken, i tillegg til at det ville medføre en økonomisk gevinst gjennom toll og handelsavgifter. På bakgrunn av dette var det i første omgang havneområdet som måtte utvikles, noe Avaldsnes sin beliggenhet i sundet, der det lå beskyttet fra vær og vind, la godt til rette for. Et slikt utgangspunkt for etablering av kongeseter var også tilfellet for de store byene Bergen, Oslo og Tønsberg, og denne sammenlikningen utgjør den mest sentrale likheten mellom byene og Avaldsnes.

Videre representerer utviklingen av havneområdet, sammen med visse lovgivninger angående handel – for eksempel hansaens privilegiebrev, en tett tilknytning mellom kongen og handelen. Kongen var avhengig av havn og handel for å etablere og utvikle sitt rike, her forestilt gjennom hans behov for bytting av varer fra hans inntekter, med varer han ellers ikke hadde tilgang på, og handelen var avhengig av kongen, her forestilt gjennom ordningen kongelig frihavn, som gav handelsfarende økt beskyttelse. I tillegg til dette var de økonomiske fordelene ved utenlandsk handel svært viktig for byenes, og også Avaldsnes sin utvikling. Om

man da igjen husker på Avaldsnes sin strategiske plassering langs Nordvegen, blir det fort synligere hvorfor kongen ønsket å bygge sin kongsgård på dette området, som ville gi han økt kontroll over de avgjørende faktorene for den videre formeringen av det norske riket.

Utover de mer funksjonelle årsakene bak kongens interesser på Avaldsnes, kan man også se lenger tilbake i tid for å begrunne byggingen av kongsgården i stein. Vi har sett at det er en svært lang tradisjon for kongemakt på Avaldsnes, med flere referanser til tidligere kongsgårder, alle bygd i tre, og sagaer som forteller om tidligere kongers tilknytning til området. For eksempel kan man se at den lange tradisjonen for Avaldsnes som en avgjørende brikke i kontroll av sjøtrafikk og samlingen av riket under Harald Hårfagre, ble ført videre gjennom byggingen av kongsgården. I tillegg viser det at Håkon Håkonsson viet kirken, plassert rett ved siden av kongsgården, til Olav den Hellige, at middelalderens konger hadde både kjennskap til og respekt for de tidligere kongene. Dette er med på å bekrefte at videreføring av tradisjoner er en av årsakene til hvorfor kongsgården ble bygd. Det er også med på å belyse et annet argument, nemlig sammenhengen mellom konge og kirke. At kirken på Avaldsnes ble viet til han som får æren for å ha kristnet det norske kongeriket, fremhever organisasjonen kirkens rolle i kongens makt – for uten kirkens støtte, var ikke kongen konge.

For å oppsummere vil jeg på ny fremheve den samlede betydningen av Nordvegen, Avaldsnes sin plassering langs skipsleia og de gode mulighetene for havn som lå der. Om det ikke er den endelige konklusjonen, er det i hvert fall de mest fremtredende årsakene min forskning har medbrakt, som bakgrunn for kongens interesse i å bygge en kongsgård i stein på akkurat Avaldsnes.

Litteraturliste

- Amundsen, Bård. «Den reisende staten». *Forskning.no*, 12. mars 2011. <https://forskning.no/a/818505>.
- Bandlien, Bjørn, Per Sveaas Andersen, Per Norseng, og Ida Scott. «Norsk historie fra 800 til 1130». I *Store norske leksikon*, 12. februar 2020. http://snl.no/Norsk_historie_fra_800_til_1130.
- Bjørkvik, Halvard. «Avaldsnes i førhistorisk og tidleg historisk tid». I *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, redigert av Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger. Akdsal: Lokalhistorisk stiftelse, 1999.
- Ekroll, Øystein. *Ei anna historie - norsk mellomalder i arkeologisk lys*. Trondheim: Tapir, 2006.
- Ekroll, Øystein. *Med kleber og kalk: norsk steinbygging i mellomalderen*. *Norbok*. Samlagets bøker for høgare utdanning. Oslo: Samlaget, 1997. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009030304094.
- Elvestad, Erling, Frode Fyllingsnes, og Arnfrid Opedal. «Hanseatenes Notow og de arkeologiske undersøkelsene av havneområdet på Avaldsnes». *Fortid* 13, nr. 3 (2016): 16–22.
- Helle, Knut. «Olavskirken 1250-1350 - sognekirke og kongelig kapell». I *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, redigert av Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger. Akdsal: Lokalhistorisk stiftelse, 1999.
- Helle, Knut, Finn-Einar Eliassen, Jan Eivind Myhre, og Ola Svein Stugu. *Norsk byhistorie: urbanisering gjennom 1300 år*. Oslo: Pax forlag, 2006.
- Johannessen, Live, Jan-Erik G Eriksson, og Riksantikvaren. *Faglig program for middelalderarkeologi: byer, sakrale steder, befestninger og borger*. Oslo: Riksantikvaren, 2015.
- Lidén, Hans-Emil. «Fra stokk til stein: fremveksten av norsk steinarkitektur i middelalderen». I *Kulturarv og vern: bevaring av kulturminner i Norge*, redigert av Dag Myklebust. Oslo: Riksantikvaren : Universitetsforlaget, 1988. https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012121038114.
- Lidén, Hans-Emil. «Olavskirken på Avaldsnes». I *Kongskyrkje ved Nordvegen: Olavskyrkja på Avaldsnes 750 år*, redigert av Svein Ivar Langhelle og Birger Lindanger. Akdsal [Norway: Lokalhistorisk stiftelse, 1999.
- Nilsen, Elisabeth Jensine. «Om Ottar». *UiT*. Åpnet 8. mai 2021. https://uit.no/tmu/art?p_document_id=412385.
- Nordvegen Historiesenter. «Kontakt - Avaldsnes». Nordvegen Historiesenter. Åpnet 18. mai 2021. <https://avaldsnes.info/historiesenter/kontakt/>.
- Norgeshistorie.no. «Ottars beretning». *Norgeshistorie*. Åpnet 24. februar 2021. <https://www.norgeshistorie.no/kilder/vikingtid/K0803-Ottars-beretning.html>.
- Norgeshistorie.no. «Privilegiebrev for hanseatene». *Norgeshistorie*. Åpnet 4. mai 2021. <https://www.norgeshistorie.no/kilder/senmiddelalder/K1007-privilegiebrev-for-hanseatene.html>.
- Norseng, Per, og Erik Opsahl. «Norge i høymiddelalderen». I *Store norske leksikon*, 10. april 2019. http://snl.no/Norge_i_h%C3%B8ymiddelalderen.
- Opedal, Arnfrid, Erling Elvestad, og Frode Fyllingsnes. «Herskerens havn? Hanseatenes havn? Handelens havn?» I *Fiender og forbundsfeller: regional kontakt gjennom historien: Karmøyseminaret 1999*, redigert av Marit Synnøve Veaa og Helge-Rolf Naley. Karmøy: Vikingfestivalen, 2001.

- Orning, Hans Jakob. «Harald Hårfagre - en vestlandskonge». Norgeshistorie. Åpnet 24. februar 2021. <https://www.norgeshistorie.no/vikingtid/0815-harald-harfagre-en-vestlandskonge.html>.
- Rønning, Ole-Albert. «Magnus Lagabøtes landslov». Norgeshistorie. Åpnet 13. mai 2021. <https://www.norgeshistorie.no/hoymiddelalder/0935-magnus-lagabotes-landslov.html>.
- Sigurðsson, Jón Viðar. *Det norrøne samfunnet: vikingen, kongen, erkebiskopen og bonden*. Oslo: Pax forlag, 2008.
- Skre, Dagfinn. «Norðvegr – Norway: From Sailing Route to Kingdom». *European Review* 22, nr. 1 (2014): 34–44. <https://doi.org/10.1017/S1062798713000604>.
- Skre, Dagfinn. «Aristocratic Presence along the Karmsund Strait 2000 BC–AD 1368». I *Avaldsnes - a Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre. Berlin: De Gruyter, 2018.
- Skre, Dagfinn. «Sea Kings on the Norðvegr». I *Avaldsnes - a Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre. Berlin: De Gruyter, 2018.
- Skre, Dagfinn. «The Warrior Manor». I *Avaldsnes - a Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre. Berlin: De Gruyter, 2018.
- Sturluson, Snorre. *Norges Kongesagaer*. Redigert av Finn Hødnebo og Hallvard Magerøy. Oversatt av Anne Holtmark og Didrik Arup Seip. Oslo: Gyldendal, 1979.
- Stylegar, Frans-Arne, Håkon Reiersen, Alexandra Pesch, og Oliver Grimm. «To ansiktsmasker og en ring fra Avaldsnes i Rogaland: ett svar og flere spørsmål». *Förnvnnen* 106, nr. 1 (2011): 8–25.
- Universitetet i Oslo. «Kongsgårdprosjektet Avaldsnes - Kulturhistorisk museum». Åpnet 10. mai 2021. <https://www.khm.uio.no/forskning/prosjekter/avaldsnes/index.html>.
- Vea, Marit Synnøve. «Avaldsnes - Norges eldste kongesete: Forskning». Nordvegen Historiesenter. Åpnet 10. mai 2021. <https://avaldsnes.info/>.
- Vea, Marit Synnøve. «Avaldsnes - Norges Eldste Kongesete: Historie». Nordvegen Historiesenter. Åpnet 9. mars 2021. <https://avaldsnes.info/historiesenter/>.
- Vea, Marit Synnøve. «Middelalder (1100 - 1536)». Nordvegen Historiesenter. Åpnet 12. mai 2021. <https://avaldsnes.info/historie/middelalder-1100-1537-e-kr/>.
- Visitvestfold. «Visit Tønsberg og Færder». VisitVestfold. Åpnet 5. mai 2021. http://www.visitvestfold.com/no/tonsberg/?gclid=CjwKCAjwhMmEBhBwEiwAXwFoEcU9qEh4Ddg-1URlInnyy6vcE0E_09Ns10A6pf795qbV9CHyz3CNTMRoCJWwQAvD_BwE.
- Østmo, Einar. «The History of the Norvegr 2000 BC–1000 AD». I *Rulership in 1st to 14th century scandinavia: royal graves and sites at avaldsnes and beyond*, redigert av Dagfinn Skre, 1. utg. Boston: DE GRUYTER, 2020.